

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Значне підвищення темпу життя, соціальні й політичні трансформації, збільшення екологічних, емоційних та інформаційних навантажень надають проблематиці емоційної стійкості особливої **актуальності**. Працівники професій, що виконують свої службові обов'язки в умовах підвищеного ризику для життя, постійно стикаються з небезпекою, з проблемою емоційної рівноваги, що допомагає більш адекватно сприйняти ситуацію, свій стан і з урахуванням цього прийняти найбільш адекватне рішення в конструктивному розв'язанні поставленого професійного завдання. Для роботи в таких умовах потрібна підвищена увага до емоційної стійкості співробітника. Недооцінка значущості цього фактора може стати однією з основних причин підвищення рівня травматизму, захворювань, зниження працездатності і збільшення кількості помилок. Емоційна нестійкість залишається, як і десятиліття тому, однією з головних проблем. Для зниження рівня травматизму, а також профілактики професійних захворювань, пов'язаних зі специфікою роботи фахівців ризиконебезпечних професій, необхідний ретельний теоретичний та експериментально-практичний аналіз досягнень, що існують у галузі психологічного знання, пов'язаного з діагностикою, формуванням і закріпленням у співробітників належного рівня емоційної стійкості. Вивчення взаємозв'язків психологіч-

них детермінант емоційної стійкості співробітників ризиконебезпечних професій, що виконують свої професійні обов'язки в особливих умовах, потребує більш детального й ретельного аналізу.

Теоретичною підставою дослідження є принципи, розроблені у вітчизняній та закордонній психології й представлені в дослідженнях Л. М. Аболіна [1], С. П. Бочарової [2], П. Б. Зільбермана [3], Б. Ф. Ломова, К. І. Ізарда [4], В. Л. Марищука [5], Е. А. Мілеряна [6], А. Е. Ольшаннікової, К. К. Платонова [7], В. А. Пономаренко, Г. Сельє, П. В. Симонова, О. А. Сиротіна [8], О. А. Чернікової [9], А. І. Черкашина [10; 11], Л. М. Шварц та ін.

На наш погляд, не існує загальної емоційної стійкості. Для різних емоціогенних факторів стійкість буде різною. Тому коректніше говорити не про емоційну стійкість взагалі, а про стійкість особистості до конкретного емоціогенного фактора.

Проаналізовані нами в попередніх роботах [2; 10; 11] основні теоретичні підходи у вивченні емоційної стійкості дозволяють зазначити, що між методологічними позиціями й науковими поглядами дослідників емоційної стійкості існує розбіжність у підходах до її вивчення: одні розуміють емоційну стійкість як інтегральну властивість особистості (Е. А. Мілерян, В. Л. Марищук, К. К. Платонов), інші підкреслюють специфічність емоційної стійкості, приділяючи увагу вивченню емоційної ре-

гуляції поведінки залежно від сили, знака, лабільності й змісту емоцій (Ю. М. Блудов, І. П. Павлов, Я. Рейковський), треті наголошують на вивченні вольового самоврядування як здатності переборювати зайве емоційне зрушення при виконанні складної діяльності (Л. М. Аболін, О. А. Чернікова), четверті вбачають емоційну стійкість у резервах нервово-психічної енергії (С. П. Бочарова, В. Л. Маришук, А. І. Черкашин). На наш погляд, підхід до розгляду емоційної стійкості як інтегративної, полісистемної якості особистості, обумовленої змістом і взаємозв'язками їх складених компонентів при домінуючій ролі емоційного, які обумовлюють продуктивність діяльності й адекватність поведінки в особливих та екстремальних умовах, є найбільш прийнятним і заслуговує уваги в теоретичному розгляді й експериментально-практичному вивченні.

Об'єктом нашого дослідження є емоційна стійкість.

Предметом дослідження є взаємозв'язок психологічних детермінант емоційної стійкості співробітників ризиконебезпечних професій (фахівців підрозділу розвідки та громадської безпеки).

Завдання даної роботи – дослідити взаємозв'язок між психологічними факторами, що визначають емоційну стійкість фахівців підрозділу розвідки та громадської безпеки.

До групи випробуваних увійшли 34 співробітники одного з підрозділів розвідки та 24 співробітники одного з підрозділів громадської безпеки, які мають вищу освіту, офіцерське звання і стаж роботи не

менш ніж 3 роки.

Методи дослідження – психологічне тестування, методи математико-статистичного аналізу результатів, а саме:

1) за допомогою теста Кеттелла ми діагностували емоційно-вольову сферу особистості. У ході дослідження використовувалися питання, що належать тільки до блоку емоційно-вольової сфери, а саме шкали «С» – «емоційна нестабільність / емоційна стабільність», G – «низька нормативність поведінки / висока нормативність поведінки», O – «спокій / тривожність», Q3 – «низький самоконтроль / високий самоконтроль», Q4 – «розслабленість / напруженість» [12];

2) для визначення сили / слабкості нервової системи ми використовували Теппінг – тест Ільїна [13];

3) за допомогою тесту Рабіновича, що спрямований на виявлення емоцій, які найчастіше переживаються людиною, ми продіагностували базові емоції (радість, страх, сум, гнів) у групах, що взяли участь у дослідженні [12];

4) потребу в досягненнях діагностовано за допомогою тесту Орлова, що спрямований на вивчення мотивації до досягнень у професійної діяльності;

5) особливості тривожності визначено за допомогою тесту Спілбергера – Ханіна, що дозволяє виявити рівень ситуативної та особистісної тривожності [12];

6) як метод математико-статистичного аналізу даних використовувався кореляційний аналіз Спірмена [14].

Таблиця 1

Показники взаємозв'язку між психологічними факторами емоційної стійкості (підрозділ розвідки)

№	Шкали	С	G	O	Q3	Q4
1	Теппінг–тест	0,218	-0,094	-0,201	-0,152	-0,099
2	Радість	0,411	0,039	-0,322	0,165	-0,338
3	Гнів	-0,383	-0,223	0,444	-0,496**	0,595**
4	Страх	-0,122	-0,421	0,235	-0,665*	0,320
5	Сум	-0,603**	-0,455	0,735*	-0,145	0,608*
6	Потреба у досягненнях	0,055	0,593**	-0,125	0,538**	-0,182
7	Ситуативна тривожність	-0,424	-0,256	0,401	-0,386	0,468
8	Особистісна тривожність	-0,470	-0,365	0,673*	-0,152	0,439

* $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,05$

За результатами проведеного тестування, які відображені в таблиці 1, ми з'ясували, що в групі фахівців підрозділу розвідки виявлені взаємозв'язки за шкалами:

а) С↔Сум (-0,603). Чим вищі показники за шкалою «емоційна стабільність», тим нижчі показники за шкалою «сум», тобто спокійні, зрілі, впевнені в собі люди, які не бояться складних ситуацій, емоційно стійкі, набагато рідше відчувають емоцію суму, ніж нетерпимі, дратівливі, які відкладають рішення складних питань на потім;

б) G↔Потреба в досягненнях (0,593), тобто чим нижчі показники за шкалою «свідомість / безпринципність», тим нижчі показники потреби в досягненнях і навпаки. Витримані, рішучі, обов'язкові, відповідальні, завжди готові до дії, ґрунтовні, завзяті в досягненні мети, соціально-нормовані, з вираженою силою «супер-его» люди мають позитивний взаємозв'язок із потребою в досягненнях;

в) O↔Сум (0,735); Особистісна тривожність (0,673). Боязкі, невпевнені, тривожні, стурбовані, депресивні, чутливі люди, які легко розгублюються, піддаються настрою, із сильним почуттям обов'язку, частими «поганими передчуттями» частіше відчувають емоцію суму й мають вищу особистісну тривожність, ніж упевнені в собі, спокійні люди, що вмюють «побавитися», уперті, які бачать сенс у доцільності, безстрашні, які живуть простими справами, нечутливі до думки про себе;

г) Q3↔Гнів (-0,496), Страх (-0,665), Потреба в досягненні (0,538). Високі показники за шкалою Q3 (самоконтроль,

сильна воля – нестача самоконтролю, індивідуальність) мають негативні взаємозв'язки зі шкалами «Гнів» і «Страх», тобто чим вищий в опитаних рівень дисциплінованості, точності у дотриманні соціальних вимог, контролю за своїми емоціями, турботи про свою репутацію, тим нижче вираження таких базових «негативних» емоцій, як гнів і сум. Виявлено позитивний взаємозв'язок між шкалою Q3 і потребою в досягненнях, тобто чим вищі показники за шкалою «Самоконтроль, сильна воля», тим вища потреба в досягненнях;

д) Q4↔Гнів (0,595), Сум (0,608). Чим вищі показники за шкалою «Внутрішня напруженість», тим вищий рівень показників за шкалами «Гнів» і «Страх». Це означає, що опитані, котрих можна схарактеризувати як збуджених, схвилюваних, напружених, дратівливих, нетерплячих, з надлишком спонукань, що не знаходять розрядки, більш часто схильні відчувати такі емоції, як гнів і сум.

За іншими шкалами взаємозв'язків не виявлено.

Таким чином, у групі опитаних фахівців підрозділу розвідки наявний зворотний взаємозв'язок між шкалами «С» – «Сум», «Q3» – «Гнів», «Страх» і взаємозв'язок між шкалами «G» – «Потреба в досягненнях», «O» – «Сум» та «Особистісна тривожність», «Q3» – «Потреба в досягненнях», «Q4» – «Гнів» і «Сум».

За результатами проведеного тестування, які відображені в таблиці 2, ми з'ясували, що в групі опитаних фахівців підрозділу громадської безпеки виявлені взаємозв'язки за шкалами:

Таблиця 2

Показники взаємозв'язку між психологічними факторами емоційної стійкості (підрозділ громадської безпеки)

№	Шкали	С	G	O	Q3	Q4
1	Теппінг-тест	-0,053	0,630**	-0,145	0,450	-0,221
2	Радість	0,684**	0,371	-0,450	0,457	-0,151
3	Гнів	-0,200	-0,162	0,496	-0,413	0,513
4	Страх	-0,474	-0,016	0,442	-0,158	0,605*
5	Сум	-0,454	0,129	0,255	0,283	0,223
6	Потреба у досягненнях	-0,011	0,291	-0,139	0,070	-0,412
7	Ситуативна тривожність	-0,768*	-0,440	0,488	-0,466	0,312
8	Особистісна тривожність	-0,438	-0,025	0,081	-0,071	-0,037

* $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,05$

а) С↔Радість (0,684), Ситуативна тривожність (-0,768). Люди, яких можна схарактеризувати як емоційно стабільних, тобто спокійних, зрілих, упевнених, які не бояться складних ситуацій, емоційно стійких, більш часто відчують емоцію радості й мають нижчі показники за шкалою «Ситуативна тривожність» (в емоційно-генних ситуаціях вони більш упевнені у своїх силах, менш зазнають впливу емоцій, більше здатні до аналізу ситуацій, що відбуваються навколо, й орієнтовані на раціональні дії);

б) G↔сила / слабкість нервової системи (0,630). Чим вищою витриманістю, рішучістю, обов'язковістю, відповідальністю, готовністю до дії, ґрунтовністю, наполегливістю в досягненні мети, соціальною нормованістю характеризується опитаний, чим сильніше виражена сила його «супер-его», тим вищі його показники сили нервової системи;

в) Q4↔Страх (0,605). Опитувані з більш вираженими показниками внутрішньої напруженості (більш схвильовані, дратівливі, нетерплячі) більш часто відчують емоцію страху;

г) O↔взаємозв'язків не виявлено;

д) Q3↔взаємозв'язків не виявлено.

У показниках групи фахівців підрозділу громадської безпеки виявлені взаємозв'язки між шкалами «С» – «Радість», «G» – «Сила / слабкість нервової системи», «Q4» – «Страх»; і зворотний взаємозв'язок за шкалою «С» – «Ситуативна тривожність».

Висновки. У нашому дослідженні ми орієнтувалися на підхід, що розроблений у працях С. П. Бочарової, В. Л. Маріщука, А. І. Черкашина та ін., щодо емоційної

стійкості як інтегративної, полісистемної якості особистості, детермінованої змістом і взаємозв'язками їх складених компонентів при домінуючій ролі емоційного, які обумовлюють продуктивність діяльності й адекватність поведінки в особливих та екстремальних умовах.

У ході проведеного дослідження ми виявили в групі опитаних фахівців підрозділу розвідки взаємозв'язок між шкалами «G» ↔ «Потреба в досягненнях», «O» ↔ «Сум» та «Особистісна тривожність», «Q3» ↔ «Потреба в досягненнях», «Q4» ↔ «Гнів» і «Сум»; зворотний взаємозв'язок між шкалами «С» ↔ «Сум», «Q3» ↔ «Гнів», «Страх». У групі фахівців підрозділу громадської безпеки виявлені взаємозв'язки між шкалами «С» ↔ «Радість», «G» ↔ «Сила / слабкість нервової системи», «Q4» ↔ «Страх»; і зворотний взаємозв'язок між шкалами «С» ↔ «Ситуативна тривожність».

Аналізуючи результати дослідження, ми можемо стверджувати, що при визначенні психологічних факторів, які формують поняття «емоційна стійкість», немає чітко визначених детермінант для фахівців різних професій, пов'язаних із ризиком для життя, що обумовлює проведення більш ретельного дослідження у цій сфері професійної діяльності.

Результати даного дослідження можуть бути використані у роботі психодіагностів, у психокорекційній та психоконсультаційній роботі, а також при проведенні експериментально – дослідницьких робіт, що спрямовані на вивчення емоційної стійкості людини.

Література

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Аболин Л. М. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 261 с.
2. Бочарова С. П. Психология управления / Бочарова С. П., Бандурка А. М., Землянская Е. В. – Х. : ООО «Фортуна-пресс», 1998. – 464 с.
3. Зильберман П. Б. Эмоциональная устойчивость оператора / П. Б. Зильберман // Очерки психологии труда. – М., 1974. – С. 138–173.
4. Изард К. Е. Психология эмоций / Изард К. Е. – С.Пб. : Питер, 1999. – 464 с.
5. Марищук В. Л. Напряженность в полете / В. Л. Марищук, К. К. Платонов, Е. А. Плетницкий. – М.–Л. : Воениздат, 1969. – 120 с.

6. Милерян Е. А. Эмоционально-волевые компоненты надежности оператора / Е. А. Милерян // Очерки психологии труда оператора. – М. : Наука, 1974. – С. 5–82.
7. Платонов К. К. Вопросы психологии труда / Платонов К. К. – М. : Медицина, 1970. – 264 с.
8. Сиротин О. А. Экспериментальное исследование психофизиологической природы эмоциональной устойчивости : автореф. дис. на соискания уч. степени канд. психол. наук / О. А. Сиротин. – М., 1972. – 18 с.
9. Черникова О. А. Эмоции и их значение в спортивной деятельности : дис. ... доктора психол. наук / О. А. Черникова. – М., 1970. – 533 с.
10. Черкашин А. І. Формування емоційної стійкості фахівця пожежної охорони до впливу стресс-факторів підвищеної інтенсивності : автореф. дис. на здобуття науч. ступеня канд. психол. наук : спец. 09.00.01 / А. І. Черкашин. – Х., Університет внутрішніх справ МВС України. – 23 с.
11. Черкашин А. І. Функціональні стани співробітників, працюючих в екстремальних умовах / А. І. Черкашин, М. І. Анікеєнко // Вісн. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2008. – Вип. 24.
12. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособ. / Райгородский Д. Я. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
13. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – С.Пб. : Питер, 2001. – 752 с
14. Ламаш И. В. Основы научного исследования : метод. пособ. / Ламаш И. В. – Х., 2004. – 80 с.

Надійшла до редколегії 12.06.2009

Анотації

У статті відображений змістовний аналіз взаємозв'язку в показниках психологічних факторів, що детермінують емоційну стійкість фахівців підрозділів розвідки та громадської безпеки. Матеріал статті допоможе більш точно визначити провідні складники емоційної стійкості співробітників ризиконебезпечних професій, що, у свою чергу, відкриє нові шляхи у формуванні й закріпленні адекватних форм реагування в екстремальних ситуаціях.

В статье отображен содержательный анализ во взаимосвязях показателей психологических факторов, которые определяют эмоциональную устойчивость сотрудников подразделений разведки и гражданской безопасности. Материал статьи поможет более точно определить составляющие эмоциональной устойчивости сотрудников экстремальных профессий.

In article the substantial analysis in distinctions of indicators of psychological factors which define emotional stability of employees of divisions of investigation and civil safety is displayed. The material of the article will help to define more precisely components of emotional stability of employees of hazardous to health trades.

УДК 159.922.1

И. В. ГОЛОВНЕВА,

кандидат психологических наук, доцент

зав. кафедрой социальной работы и психологии, профессор кафедры

Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЯ К РАБОТЕ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН

Постановка проблемы. Работа, профессиональная деятельность является одним из основных смыслов жизни современного человека, поскольку именно в профессиональной деятельности заклю-

чаются реальные возможности достижения вершин человеческих устремлений, раскрытие творческих потенций [1, с. 140]. Вопросы, связанные с различными аспектами профессиональной деятельнос-